

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

NAZARIY, AMALIY TILSHUNOSLIK VA TIL O'QITISH METODIKASI

MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ONLAYN
ILMIY ANJUMANI
MATERIALLARI

Termiz - 2021

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI

O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

**“NAZARIY, AMALIY TILSHUNOSLIK VA
TIL O‘QITISH METODIKASI”**
mavzusidagi respublika onlayn ilmiy anjumani materiallari

Termiz, 2021-yil, 4-noyabr

Termiz-2021

Ushbu to‘plam Termiz davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi va o‘zbek tili va adabiyoti kafedralari hamkorligida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligini nishonlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 4-oktabrdagi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi «O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni (21.10.2019 y. N PF-5850) va 2020-2030 yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish hamda til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining amaldagi ijrosiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Nazariy, amaliy tilshunoslik va til o‘qitish metodikasi” mavzusidagi respublika onlayn ilmiy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ona tili va adabiyoti o‘qituvchilari hamda magistratura va bakalavriat talabalari foydalanishlari mumkin.

Maqolalarning ilmiy saviyasi, keltirilgan dalillarning haqqoniyligi uchun mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

Mas’ul muharrir:

Sh. Maxmaraimova

To‘plam uchun mas’ullar:

Sh.Choriyev

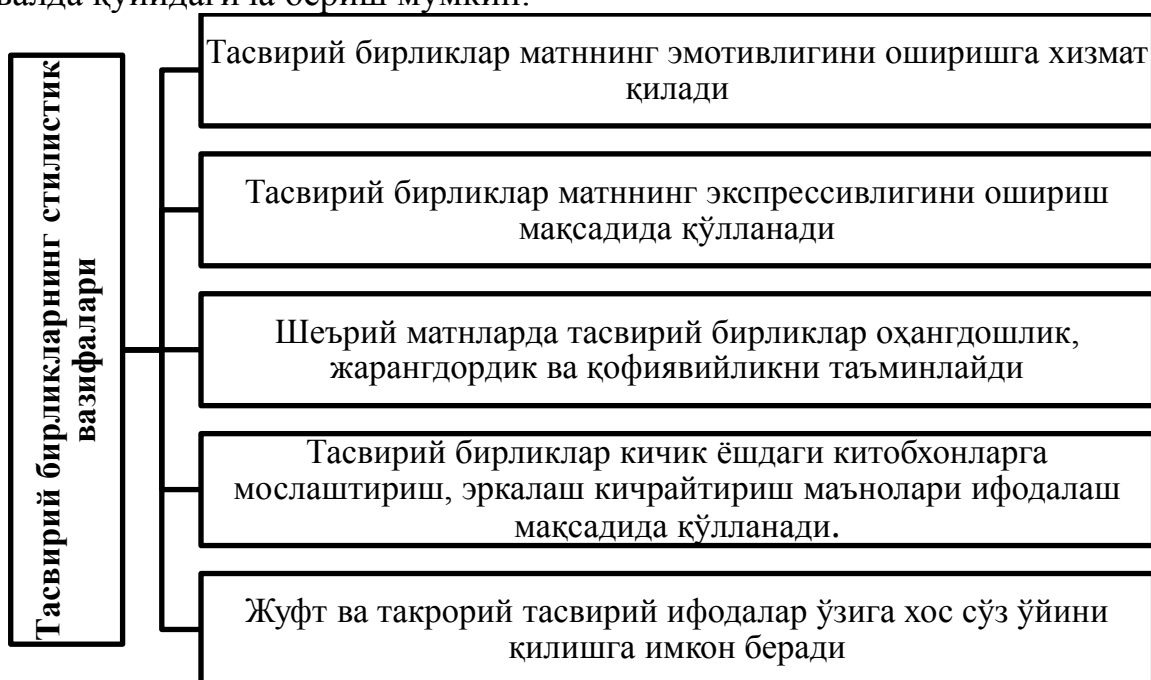
Sh.Turdiqulov

Termiz davlat universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti Kengashining 2021-yil 16-oktabrdagi 3-son qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

UDK: 8.1751, 81'1, 81'22, 81'322, 81'276.1, 81'28, 811.

мустақил сўз туркумларидан мутлақ бегоналаштириш, уларни бундай мақомга лойиқ кўрмаслик бирликларнинг семантик-функционал хоссаларини беэътибор қолдиришдек кўринади. Шу сабабдан олимлар тасвирий бирликлар, шу билан бирга, тақлид ва ундовларнинг ҳам эстетик хусусиятларини тадқиқ қилишга урғу беришади. Зеро грамматик кўрсаткичлари баҳсли бўлган ушбу воситаларнинг юқори бадиий қиммати, стилистик залвори ҳеч қандай шубҳага ўрин қолдирмайди. Ўзбек тилида ҳам, бошқа тилларда бўлгани каби, тасвирий бирликлар ёзувчининг асосий ифода курули ҳисобланади. Образли сўзлар - халқ оғзаки ижоди маҳсули бўлган дoston, мақол ва маталларда, шунингдек, эртак, айникса, шеърий асарларда тенги йўқ тасвир воситаси. Сифат ва равишлар сирасида айнаи бир хилёки ўхшаш маъноларни ифодаловчи вариантдошлари бўла туриб, бадиий адабиётда айнан образли сўзларга мурожат қилиниши ушбу воситаларнинг экспрессив хусусиятлари юқори даражада эканлигидан далолат беради. Ҳар қандай тилда тасвирий ифодалар бадиий матнга қўшимча контекстуал маъно ёки кайфият юклаш учун қўлланади. Тақлид сўзлар матнда асосан диалог таркибида қўлланиди, яъни сўзловчи – биринчи шахс нутқида келади. Тасвирий бирликлар эса бадиий матнларда муаллиф тилидан ҳам, сўзловчи шахс номидан ҳам бирдек қўллана олади.

Образли сўзларнинг бадиий адабиётда қўлланиши хусусида рус тилшунослигида қуйдаги фикр мавжуд ва бу ҳолат ўзбек адабиётига ҳам дохил: “тақлидий бирликларнинг (образли сўзлар ҳам назарда тутилмоқда – Д.Т.) рус адабий тилида ривож топиши XX асрда адабий тилнинг халқ тилига яқинлашгани сабабли юзага келди. Тилдан ташқари ҳолат сифатида болалар адабиёти ривожини ҳам бундай ривожланишга асос қилиш мумкин” [1;26]. Бадиий матнда тасвирий бирликлар бажаридан стилистик вазифаларни жадвалда қуйидагича бериш мумкин:

Этимологик хусусиятлари ўлароқ тасвирий бирликларга куйидаги сифатларни бериш мумкин. Тасвирий бирликлар сирасида ўзлашма сўзлар мавжуд эмас. Ҳар қандай тилда образли сўзлар соф миллий этимологияга эга. Бунга сабаб шундаки, тасвирий сўзлар даставвал халқ тилида шаклланади. Улар сўзловчилар учун энг қулай, тушунарли товуш қолипига эга бўлади. Ушбу сўзлар оғзаки нутқда муқим ўрнини топгач вақт ўтиши билан ёзма манбаларда қўллана бошлайди. Умумхалқ тили тасвирий бирликлар манбаси бўлганлиги сабаб улар сирасида ўзлашма сўзларни излаш ноўрин. Тасвирий бирликлар ҳам маъносига, ҳам товуш қобиғи, шунингдек, грамматик кўрсаткичлари доимий ўзгаришда, ҳаракатда бўлган туркум. Демак, ушбу бирликлар функционал-семантик майдон ўлароқ яхлитланса, улар вибрант ва динамик парадигма сифатида эътироф этилиши лозим.

Адабиётлар:

1. Алиева В. Звукоподражания современного русского языка как развивающийся разряд слов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 27 (66). № 1. Ч.2 – С. 26-33.
2. Баскаков. Н. Каракалпакский язык, II – М., 1952.
3. Востриков А. Теория познания диалектического материализма. М., 1965.
4. Кононов А. Грамматика современного узбекского литературного языка, М.-Л., 1960.
5. Скаличка В. Асимметрический дуализм языковых единиц // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967.
6. Фортунатов. Ф. Сравнительное языковедение, Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX веков. М., Учпедгиз, 1956.
7. Қўнғуров Р. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. – Тошкент: “Фан”, 1966.
8. Юнусалиев. М. Киргизская лексикология – Фрунзе, 1959.

TOPONIMLARNING LEKSIK O‘ZGARISHI

Xayitova Feruza

Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

Leksik qisqartirish bilan, ko'p komponentli toponimlar, toponimikaning asosiy qonuniga - leksik vositalarning iqtisodiyot qonuniga muvofiq, bir komponentliga aylanadi, masalan, La Rededich → Reddich.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida leksik tarzda qo'shilganda, toponimga qo'shimcha so'z kiritiladi va uning semantikasi kengayadi, masalan, Xerefordshirdagi qishloq nomi Xolme Leysi Xamma nomidan "suv bilan o'ralgan er" nomidan kelib chiqqan. de Laci qo'shib qo'ydi (bu erga ega bo'lgan er egasining familiyasi). Qadimgi toponimlarga leksemalarni qo'shishning yana bir qancha misollari: Garrach → Garroch Head, Garvellan → Garvellan Rocks, Torp → Gayton Thorpe, Glenne → Glen Parva, Ledecumbe → Letcombe Bassett,

Mérintun → Kirk Merrington, Neptone → Napton of the Hill, Bernham → Barnham Broom.

Leksemani toponominatsiyasida almashtirish geografik ob'ektni qayta nomlash jarayoni bilan bog'liq, masalan, Knight's Enham → Enham Alamein, New Milford → Neyland, Wintreburne → Shrewton. King's Ferry → Queensferry misolida, toponimik tuzilmani yopishtirish bilan bir qatorda, qirol modifikatori malika modifikatori bilan almashtiriladi. E.M.Pospelov geografik ob'ektlar nomini o'zgartirishning bevosita ikkita sababini aniqlaydi: 1) mavjud nomdan qutulish istagi; 2) yangi nom kiritish istagi [Pospelov 1990: 54]. Topo ob'ektlarini qayta nomlashning eng faol jarayoni rejimlarning tarixiy o'zgarishi, inqiloblar, urushlar, yangi tuzilish va eski davlatlarning vayron bo'lishi davrida kuzatiladi. Bunday davrlarda insonning kundalik hayotiga siyosiy mafkurani kiritish maqsadida o'ziga xos "o'tmishni qayta nomlash", uning tarixiy "reviziyasi" mavjud.

Qayta nomlash - bu toponimlar (ayniqsa, mikro toponimlar) uchun mutlaqo tabiiy jarayon, chunki "shahar ichidagi ob'ektlar turli rekonstruksiya va rekonstruksiyalardan o'tgach, ularning nomlari ham qayta ko'rib chiqilib, o'zgartirildi" [Superanskaya 2011: 72]. Daryolar va tog'larning nomlari kamroq o'zgartiriladi, masalan, 2015 yil avgustda AQSh Prezidenti Barak Obama (AQSh Geografik nomlar kengashi va AQSh Geologik xizmati bilan hamkorlikda) Alyaskadagi MakKinli tog'ining nomini oldi, Shimoliy Amerika va AQShning eng baland cho'qqisi, Denali tog'i (tog'ning mahalliy tilidagi nomi koyukon).

Amerikalik joy nomlarini qayta nomlashning birinchi to'lqini Amerikaning joylashishi va rivojlanishi davrida qayd etilgan. Yerlarni hindulardan tortib olish bilan birga ularning "aborigen" ismlari ham almashtirildi.

Ba'zi hollarda tubjoy amerikaliklarning ismlari ingliz tiliga tarjima qilingan, masalan, "Paint Post" bo'yalgan ustun, "Kumush Plum" kumush pat, ko'tarilgan bo'ri tarbiyalovchi bo'ri, mast hind mast hind, singan kamon singan kamon, Buzilgan o'q singan o'q, yaralangan tizza yaralangan tizza, Ayiq-Krik ayiq daryosi, Boy ko'l o'g'il ko'l, Ko'rish nuqtasida yumurtalash joyi, Quyoshning qizi "Quyosh qizi", Talking Rock gaplashayotgan tosh, Whistle Creek hushtak oqimi. Bunday nominatsiyalar zamonaviy nomlardan farq qiladi, chunki ular geografik atamaga ega emaslar. ular o'zlarining jasorati va jasoratiga qoyil qola boshladilar va yangi geografik nomlarni ko'rsatishda yana "tubjoy" joy nomlariga ustunlik berildi.

Qayta nomlanishning navbatdagi to'lqini Gollandiyalik joy nomlarini almashtirish bilan bog'liq edi. Gollandiya ta'siri ispan yoki frantsuz kabi keng va chuqur emas edi. Gollandiyaning Yangi Gollandiya koloniyasi taxminan 60 yil mavjud bo'lgan va keyin inglizlar tasarrufiga o'tgan. 17 -asrning oxirida koloniyalarga ega bo'lgan ingliz kolonistlari Gollandiyaning ko'p joy nomlarini inglizcha alternativalar bilan almashtirishga harakat qilishdi, masalan Nieuw Amsterdam → Nyu -York. Nyu -York shtatidagi Katskill tog'lari ingliz mustamlakachilari tomonidan Moviy tog'lar deb o'zgartirildi.

Biroq, amerikalik yozuvchi Vashington Irvingning "Rip Van Winkle" romani chiqqandan so'ng, afsonaga ko'ra, roman qahramoni 20 yil uxlab qolgan tog'larning asl Gollandiya nomi yana mashhur bo'ldi. Golland tilidan tarjima qilingan topo nominatsiyasi "mushuk oqimi" yoki "mushuk ko'rfazi" degan ma'noni anglatadi.

Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari paytida hamma narsaga, shu jumladan nemis madaniyati va tiliga nisbatan ochiq dushmanlik kuzatildi. Bu geografik nomlarni "de-germanizatsiya" yoki "belgisini olib tashlash" jarayoniga olib keldi.

1915 yil avgustda tuzilgan Amerika Mudofaa Jamiyati Amerikadagi shaharlar, ko'chalar, bog'lar va maktablarning nemis nomlarini o'zgartirish bo'yicha faol kampaniya olib bordi [Shukunda 2015: 311], xususan, Ogayo shtati, Yangi Berlin shahri. Shimoliy Kanton, Osnaburg shahri Sharqiy Kanton deb o'zgartirildi [Kris, Alderman 2014: 90], Berlin (Michigan) → Marne, Berlin (Ayova) → Linkoln, Berlin shaharchasi (Ayova) → Xyuz, Berlin shaharchasi (Ogayo) → Fort Loramie (asl shahar nomiga qaytgan), Germaniya vodiysi (Nyu -Jersi) → Long Valle, Germaniya (Ayova) → Lakota, Germantaun (Nebraska) → Garland (urushda halok bo'lgan mahalliy askardan keyin), Sharqiy Germaniya (Indiana) → Pershing. 1918 yil iyun oyida michiganlik kongressmen butun mamlakat bo'ylab nemis toponimlaridan qutulishni talab qiladigan qonun loyihasini ilgari surdi, u "Germaniyani AQSh xaritasidan chiqarib tashlang!" Sarlavhali maqolada yozilgan. York Times [Shukunda 2015: 311].

Ko'plab nemis ko'chalari ham o'zgartirildi: Germaniya ko'chasi → Ingliz ko'chasi, Berlin ko'chasi → Vudvord ko'chasi. Chikago, Lyubek, Frankfort va Gamburg ko'chalari antroponomik nomlar bilan mos ravishda Dikkens, Charleston va Shekspir nomlari bilan ataladi. Nyu -Orleandagi Berlin ko'chasi, Luiziana va Sent -Luisdagi Berlin prospekti, Missuri shtatining Evropadagi Amerika ekspeditsion kuchlari qo'mondoni general Pershing ko'chasi (Pershing prospekti) nomi berilgan. Kaiser ko'chasi (Sent -Luis, Missuri shtati) → Gresham prospekti; Von Verson xiyoboni → Enright prospekti (ikkala ko'chaga ham amerikaliklar nomi berilgan, urushda birinchilardan bo'lib o'lgan); Bismark ko'chasi → 4 -ko'cha; Brunsvik prospekti → Yanvar prospekti; Hapsburg prospekti → Sesil Pleys (Britaniya davlat arbobi sharafiga). Ogayo shtatining Cincinnati shahri 1918 yilda ko'cha nomlarini o'zgartira boshladi: Bismark ko'chasi → Monreal ko'chasi, Bremen ko'chasi → Respublika ko'chasi, Brunsvik ko'chasi → Edgecliff Point, Frankfort ko'chasi → Konnektikut prospekti, Gannover ko'chasi → Yukon ko'chasi, Hapsburg ko'chasi → Merrimak ko'chasi. Shumann ko'chasi → Meredit ko'chasi, Vena ko'chasi → Panama ko'chasi, Gumboldt ko'chasi → Taft yo'li va Gamburg ko'chasi → Stounuoll ko'chasi [Shukunda 2015: 312].

Binolar, mehmonxonalar, barlar, maktablar, kasalxonalar, cherkovlar, do'konlar, brendlar, biznes kompaniyalari va boshqa shahar nomlari ham qayta nomlandi. O'zaro yong'in sug'urtasi bo'yicha Germaniya kompaniyasi (Jorjiya) → Atlanta o'zaro yong'inidan sug'urta kompaniyasi; German -Amerika klubi → Leksington jamiyati; Germaniya-Amerika banki (Buffalo, Nyu-York) → Ozodlik

banki; Germaniya milliy banki (Cincinnati, Ogayo shtati) → Linkoln milliy banki; Kaiser-Kuhn ulgurji oziq-ovqat mahsulotlari (Sent-Luis, MO) → Pioneer Grocer; Mehmonxona Bismark (Chikago) → Randolph; mehmonxona Kaiserhof → Atlantika; Germaniya kasalxonasi → Grant kasalxonasi; Park Bismark pivo bog'lari → Marigold bog'lari; Germaniya klubi → Linkoln; Kaiser Fridrix O'zaro yordam jamiyati Jorj Vashington jamiyati deb o'zgartirildi; Shuetzen Verein otish klubi (Davenport, Ayova) → Davenport otish assotsiatsiyasi; va u bilan katta park - Shuettsen bog'i → O'rmon bog'i [Ibid].

20 -asr oxirida joy nomlarida irqchilik masalasi ko'tariladi. Amerika toponimikasi tadqiqotchilari Qo'shma Shtatlarning tabiiy landshaftida "oq proektsiya" mavjudligini tan oladilar. 1971 yilda Jorjiya shtatining Bullok okrugi Qo'shma Shtatlardagi barcha qora tanli maktablarni "oq" deb nomladi. O'z navbatida, 1992 yilda Afrikalik qora tanlilar tomonidan nazorat qilinadigan Orlean cherkovi maktab kengashi qul egalarining maktablarga nomlanishini taqiqlovchi farmon chiqardi. Ko'p "oq" tarixiy shaxslarning ismlari, shu jumladan, qulning egasi, AQShning birinchi prezidenti Jorj Vashingtonning ismi mashhur afroamerikaliklarning ismlari bilan almashtirildi.

Jamoat joylarining (ko'pincha ko'chalarning) nomini o'zgartirish-bu landshaftni irqchilikka qarshi maqsadlarda ishlatish urinishlaridan biridir. Amerika fuqarolik huquqlari harakati rahbari Martin Lyuter King sharafiga ko'chalarni qayta nomlash 1986 yilda o'ldirilganidan keyin boshlangan va hozirda AQShda 900 ga yaqin ko'cha, bulvar, xiyobon va yo'llar bor.

Zamonaviy qayta nomlash katta geografik ob'ektlar (oikonimlar va xoronimlar) nomlarida uchraydi, masalan: Cape Canaveral (Florida) → Cape Kennedy (AQShning 35-prezidenti sharafiga, 1963-1973), Dade County (Florida) → Mayami-Deyd okrugi (1997), Manchester (Massachusetts) → Manchester-By-The-Sea (1989), Mauch Chunk (Pensilvaniya) → Jim Torpe (amerikalik sportchi Jim Torp sharafiga, 1953); Moskva (Vashington) → Bluestem (1986 yil Pullman shahridagi Davlat qishloq xo'jaligi kolleji tomonidan ishlab chiqarilgan, kasalliklarga chidamli, yuqori mahsuldor bug'doy navi sharafiga); Raritan shaharchasi → Edison shaharchasi (laboratoriyasi 1954 yilda joylashgan amerikalik ixtirochi va tadbirkor Tomas Edison sharafiga).

Ma'lumki, reklama maqsadida shaharlarning nomini o'zgartirish hollari mavjud, masalan, 1950 yilda Nyu -Meksikodagi Hot Springs shahri "Haqiqat yoki oqibatlar" teleko'rsatuvining egalari va'da qilganidan keyin "Haqiqat yoki oqibat (Haqiqat yoki oqibat)" deb o'zgartirilgan. nomini teleserial nomiga o'zgartiradigan har qanday shaharga bepul reklama [Carpenter 2010: 7]. 2007 yilda Oregon shtatining Halfuey shahri bir yilga o'z nomini Half.com deb o'zgartirdi, buning evaziga Half.com internet -do'koni shaharga 110 ming dollar, 20 ta maktab kompyuteri va boshqa moliyaviy subsidiyalar, Santa Klaus shahrini taqdim etdi. Aydaho Secretsanta.com saytiga aylandi. Uelsning Llanfairpwllgwyngyll qishlog'i 1860 -yillarda reklama maqsadida o'z nomini Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwlllantysiliogogoch deb o'zgartirdi. Bu

toponominatsiya Buyuk Britaniyadagi aholi punktlari nomlari orasida eng uzun (58 ta harf) bo'lib, jamoatchilik e'tiborini tortdi. AQShdagi eng uzun ism (Massachusetts shtatidagi ko'l nomi) 45 ta harfdan iborat bo'lib, ulardan 15 tasi "g" va 9 tasi "a" (Chargoggagoggmanchauggagoggchaubunagungamaugg). Nipmuk hindulari tilida toponim "neytral erlar" yoki "siz yoningizda baliq tutasiz, men o'zimda baliq tutaman, o'rtada hech kim baliq tutmaydi" degan ma'noni anglatadi. Hozirgi vaqtda Webster Leyk nominatsiyasi ko'proq ishlatiladi. Qo'shma Shtatlar va Buyuk Britaniyadagi eng qisqa ismlar orasida bir nechta ikki harfli toponimlar mavjud: birlashgan bo'lmagan Ed (Kentukki) hududi, Ni, Po, Ta daryolari (Virjiniya), TB (Merilend) va Ay (Ogayo) jamoalar, AQShning g'arbiy cho'llari Yp; Shotlandiyada - Aa dengiz qoyasi, Oa yarim oroli, Ae va Bu qishloqlari; Angliyada - Oq daryosi. Yozilgan bitta harfli nominatsiyalar orasida: D - daryo (Oregon, AQSh), E - daryo (Shotlandiya), I - orol (Shotlandiya), O - daryo (Devon, Angliya).

Ingliz tilining grammatikasi va talaffuzi jihatidan g'ayrioddiy - ingliz tilida unli tovushlari bo'lmagan Uels shaharlarining nomlari. Pol Roland ingliz sayyohlarini chalg'itadigan 14 ta joy nomini keltiradi: Cwmystwyth (10 ta harf va unli harflarsiz), Crymych, Bwlchgywn, Rhydymwyn, Ysbyty Ystwyth, Bryn, Cwmtwynrch, Cwmystwyth, Mwmp, Cwmbyh, Cwmwh, Cwmyst. J. Qarama - qarshi holat Gavayi shtatida kuzatiladi, bu erda faqat unli tovushlardan iborat toponominatsiya mavjud - Aiea [Ekler 1969: 146]. Shu bilan birga, "nomaqbul" joy nomlaridan qutulish jarayoni bor, masalan, Kaliforniyadagi Squaw Titning nomi Thimble Mountain, Vashington shtatida esa Pushtay deb o'zgartirildi. XX asrda toponimlarni siyosiy to'g'rilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqish takliflari bor edi. 1988 yilda Nyu -Yorkda "irqiy kamsituvchi nomlar" dan qutulishga urinishdi. Nomini o'zgartirish uchun nomzod bo'lgan 45 nomzodlar ro'yxati Nigger hovuzida va Yahudiylar Krikida, shuningdek, Bad Hindiston botqog'i va Xristian Xillda juda zararsiz edi. Evropa investitsiya jamg'armasi boshlig'i Frensis Karpenter Londonning shahar ichidagi ba'zi joylarini Birlashgan Evropa fuqarolarining tarixiy xotirasini buzishi mumkin bo'lgan nomini o'zgartirish tashabbusi bilan chiqdi [Sizova 2004: 148] (Vaterloo bekati → Evropa bekati Trafalgar maydoni → Konkord maydoni). Biroq, Britaniya parlamenti deputatlari bu taklifga norozilik bildirishdi, chunki ularning fikricha, tarixiy o'tmish bilan alohida bog'liqlik va bunday ismlarning mavjudligi haqiqatan ham Londonning diqqatga sazovor joylaridan biridir.

Nomini o'zgartirganda, ba'zi yangi nominatsiyalar oldingi toponimga mutlaqo aloqasi yo'q bo'lishi mumkin (Frankfort ko'chasi → Konnektikut prospekti). Boshqa nomlar yangi ma'no ifodalovchi so'zni qo'shish orqali amalga oshiriladi (eski sifatlovchi sifat - Old London 1979 yilda Texasdagi London shahri nomiga qo'shilgan; Bishops Road → Bishops Bridge Road). Qolganlari toponimik modelni soddalashtirish yoki kesish bilan tavsiflanadi (Arlington → Arling). To'rtinchisi, yangi va eski ismning yaqin fonetik va semantik o'zaro ta'siriga asoslangan, ya'ni homofonlar yoki paronimlar (Yarim yo'l → Half.com).

Shunday qilib, geografik ob'ektlarni qayta nomlash jarayoni jamiyatning siyosiy, madaniy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarida bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiruvchi lingvistik va ekstalingvistik omillarni o'z ichiga oladi. Biroq, qayta nomlangan toponimik nominatsiyalarning hammasi ham tilda osonlikcha ildiz otmaydi; ba'zi toponimlar xalq nutqida asl nomlarini saqlab qolishda davom etmoqda.

Adabiyotlar

1. Abramov V.E., Xusnullina Yu.A., Rychkova E.V. Ingliz tilidagi taxalluslarni o'rganishning lingvokulturologik jihati // Zamonaviy fan muammolari. - 2013. - № 7, T.2. – S. 3-9.
2. Avdeenko I.A. Ramz va metafora // Filologiya fanlari. Nazariya va amaliyotga oid savollar. – Tambov, 2013. - No 3-2 (21). – S. 16-18.
3. Baksheeva M.G. Geografik appellativlarning toponimik konvertatsiyasi): Dis. ... cand. filol. Fanlar: 10.02.01. – Tyumen, 2001. – 244 b.
4. Baxvalova T.V. Inson intellektual qobiliyatining tilning leksik va frazeologik vositalari bilan tavsiflanishi (orol lahjalarida asosida). – Orel, 1993.-201 b.
5. Inozemtseva N.V. Metodik muammolarga bag'ishlangan ingliz tilidagi maqolalar nominatsiyasida ikkinchi nominatsiya // Samara davlat universiteti xabari. – 2008. – No 63. – S. 39-45.
6. Irisxonova K.M. Badiiy adabiyotda toponimlarning ishlashi (inglizcha). Tezisning tezislari. dis. ... cand. filol. Fanlar: 10.02.04. – M., 1978 . – 20 b.
7. Dunyo atlas. SSSR Vazirlar Kengashi huzuridagi Geodeziya va kartografiya bosh boshqarmasi. – M., 1987. – 337 b.
8. BTFSM - Mixelson M.I. Mishelsonning katta tushuntirish va frazeologik lug'ati.- SPb,1896-1912,T.1-2. [Elektron manba]. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/3355/land (kirish sanasi: 29.07.2014).
9. Zherebilo T.V. Lingvistik atamalar lug'ati. Ed. 5, rev. Va qo'shing. – Nazran: Ziyoratchi MChJ, 2010. – 486 b.

ЭЛЕКТРОН ЛУҒАТ – ЛЕКСИКОГРАФИЯ РИВОЖИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ МАҲСУЛИ

Очилова Мехринисо Разоковна

Бухоро давлат университети

Гуманитар йўналишларда чет тили кафедраси ўқитувчиси

Ахборот технологияларининг ривожланиши жамият аъзоларидан техника ва технологияни пухта ўзлаштиришни, электрон луғатлар яратиш ва уларни самарали қўллаш, тадқиқотлар олиб бориш, ахборотни қайта ишлаш, улардан тўлиқ фойдаланиш кўникмаларига эга бўлишни талаб этади [3]. Лексикография соҳасига компьютер технологиясининг кириб келиши фақат электрон луғатларгина лексеманинг бутун моҳиятини тезкорлик билан ўқувчига етказиш имкониятига эгаллигини кўрсатди. Жамиятдаги барча соҳаларга ахборот технологияларининг татбиқи лексикографияда замонавий

– киберлексикография йўналишининг пайдо бўлишига олиб келди. Маълумотларни қайта ишлаш тартибини автоматлаштириш, янги фаол лексикографик системаларни яратиш, бунинг натижаси сифатида анъанавий луғатлардан автоматлашган (электрон) луғатлар яратишга ўтиш жараёнини тезлаштирди [4].

Ушбу мақолада қўйилган масалани ечишдан мақсад лексикография ривожланишида электрон луғатларнинг аҳамиятини, уларнинг янги босқичи сифатида киберлексикография соҳасидаги ютуқларини очиқ беришдан иборат. Ўзбек тилшунослигида киберлексикография янги соҳа бўлгани боис унинг ривожланиши, ундаги имкониятларнинг амалий кўриниши сифатида янги электрон луғатларни яратиш муҳим вазифа саналади.

Ҳозирги вақтда компьютерлар нафақат дастурчилар ва муҳандислар, балки хорижий маълумотларнинг тезкор таржимасига муҳтож бўлган тилшунослар, таржимонлар ва бошқа соҳа мутахассислари орасида тобора муҳим ўрин эгаллаб бормоқда. Жумладан, компьютер дастурлари орқали яратилган электрон луғатлар вақтни тежаш ва ўзга тилдаги маълумотларни тушуниш жараёнини оптималлаштириш учун жуда қулай воситага айланганлигини инкор этиб бўлмайди. Бундан ташқари, эндиликда ўзга тиллардаги матнларнинг кенгроқ ёки қисқартма таржимасини амалга оширадиган ва турли соҳалардаги мутахассисларнинг ишига ёрдам берадиган таржима дастурлари ҳам мавжуд.

Жамиятнинг муайян тилга оид кенг қамровли маълумотларидан турли эҳтиёжларга кўра фойдаланиш луғатлар систематик тўпламлари(репертуар, коллекция)ни ҳам мураккаблаштиради, ҳам кенгайтиради. Битта луғатда тил тўғрисида бутун жамиятни, шунингдек, унинг алоҳида қатламлари ва хусусиятларини тўлиқ ёритиб фойдаланувчи эҳтиёжини қондирадиган маълумотларни тақдим этишнинг деярли имкони йўқ. Шунинг учун ҳар қандай миллий лексикографияда ҳар хил турдаги ўнлаб, ҳатто юзлаб луғатларни кўришимиз мумкин [7].

Мустақиллик йилларида ўзбек лексикографияси қатор ютуқларни қўлга киритди. Қисқа давр ичида катта ишлар амалга оширилди, бир қатор номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди [13]. Бунинг пировард натижасида беш жилдли «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» (2012-2016) яратилди. Луғатнинг янги турлари нашр этилди, уларда халқимизнинг бой маънавий хазинаси ўз ўрнини топди, миллий қадриятларимизни ифодаловчи лексемалар ўзининг ҳақиқий баҳосини олди [4], шунингдек, лексикографияга компьютер лингвистикаси кириб келди [5,10]. Аммо ўзбек луғатчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўлида қилиниши керак бўлган ишлар ҳали бисёр. Ўзбек лексикографияси ханузгача интернет тизимида ишлайдиган электрон луғатлар базасига эга эмас. Демак, ўзбек луғатчилигига дунё тилшунослигининг энг янги ютуқларини, зудлик билан татбиқ этиш ва амалиётда бундан самарали фойдаланиш сира кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан биридир.

Луғат нима? “Ўзбек тили изоҳли луғати”да «луғат» сўзига куйидагича таъриф берилган: «арабча» сўздан олинган бўлиб, “тил, шева, сўз, ибора” маъноларни англатиб, “бирор тилдаги сўзларни маълум тартибда (одатда, алифбо тартибда) жамлаб, изоҳлаб ёки бошқа тилга таржима қилиб берилган китоб ва тилдаги барча сўзлар мажмуи; сўз бойлиги”[11] каби маъноларда қўлланилади. Google тизимида интернет манбаларда эса: «Луғат» – аҳамияти, ишлатилиши, келиб чиқиши, таржимаси бўйича маълум бир тартибда жойлаштирилган сўзлар тўпламини: морфемалар, сўз бирикмалари, идиомалар ва бошқалар тўпламини – лингвистик тўпламини; фан, маданиятнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатган машҳур кишилар тўғрисидаги маълумотларни – янги энциклопедик тўпламини ўзида сақловчи бир китоб” деган таъриф келтирилади[12].

Француз ёзувчиси Анатолий Франс: «Луғат – бу алифбо тарзида жойлаштирилган коинотдир», дея таъриф берган эди. Анатолий Франс тўла ҳақли. Унинг фикрича, “луғатлар бизга ниманидир билмаганмиздагина керак эмас, балки улар миллий маданиятнинг муҳим бирлигини намоён этганлиги учун, миллатнинг ўзлигини кўрсатиш учун аҳамиятлидир”[3].

Олимларнинг таъкидлашича, луғатларни турларга ажратиш турли сабабларга кўра юзага келади: луғатнинг мақсади, ҳажми, унда сўзлар қандай жойлаштирилганлиги, тавсиф объекти ва ҳоказоларга боғлиқ. Ушбу фарқланувчи хусусиятларнинг аксарияти бир-бирига суянган ҳолда бир хил луғатда бирлашади, бошқалари эса бир-биридан ажралиб туриб, мутлақо бошқа турдаги луғатлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

Электрон луғат нима? Интернетнинг wikipedia тизимида: «электрон луғат» сўзи “компьютерда ёки бошқа электрон техник воситалардаги луғатдир”, деб таърифланган. Ахборот-қидирув тизимига солинган луғатлар тўплами электрон луғатлар ҳисобланади. Турли мақсадлар учун йиғилган, ўзгарувчан ҳажмга эга электрон луғатлар тўплами киберлексикографияга мисол бўла олади. Бундай электрон луғатлар тўпламида сўзлар битта тилга хос ёки шу тилга хос бошқа вариантларда берилган бўлиши, улар қайсидир жиҳатдан бири-бирига ўхшаш бўлиши табиий. Луғат маълумотлари керакли сўзларнинг морфологияси ва сўз, ибораларини ишлатилиши ҳамда уларни чет тилига таржимаси жиҳатидан тез топишга ёрдам беради. Техник жиҳатдан электрон луғат бу зарур сўзларни (сўз бирикмалари, ибораларни)тез қидириб топишга имкон берадиган махсус кодлаштирилган мақолалардан иборат компьютер маълумотлар базасидир. Шу билан бирга дастлабки электрон луғатлар бир дастур қобиғига бирлаштирилган оддий “dic” дастурдан, бир неча рукнли луғатлар яъни “lingvo” каби кўринишларда бўлади [6,9].

Луғатлар қоғозли ва электрон бўлади. Бундан ташқари луғатлар турли вазифаларга эга ва улар шу хусусияти билан фарқланади. Масалан: электрон луғатлар фақат бир вазифани бажарувчи (масалан: «Дальнинг онлайн изоҳли луғати») ва кўп вазифаларни бажарувчилар (масалан: «abby lingvo»)

Очилова М. Электрон луғат – лексикография ривожининг янги босқичи	129
Ergasheva D. Ruhiiy holatni ifodalovchi matnlarning sintaktik qurilishi (ko‘chirma va muallif gapi)	137
Курбаназарова Н. Этнографизм – тил тизимидаги миллий хосланган луғавий бирлик	140
Xidirova I. Qipchoq lahjasida so‘zlashuvchi oila a‘zolar nutqining gender (jins) jihatdan xoslanishi	143
Allamuratova X. O‘zbek antroponimikasida kontaminatsion nomlar, ularning yasaliishi	147
Amini Aziz Ahmad. Dehqonchilik mahsulotlari nomlari va ularning lisoniy talqini	151
Temirova K. Inson xarakter-xususiyatini ifodalovchi iboralar	155
Раҳмонов Б. Этнографизм ва ёндош ҳодисалар талқини	162
Rahimova Z. Argo ijtimoiy chegaralangan leksik birlik sifatida	166
To‘rayeva Z. “Qunduz bilan Yulduz” dostonidagi metaforalarning lingvopoetik xususiyatlari	171
Nazarov Z. O‘zbek tilshunosligida morfologik birliklarning polifunksional jihatlari tadqiqi	173
Boysariyeva S. Oydin Hojiyevaning ko‘chimlardan foydalanish mahorati	177
Райимов Қ. Тил ва нутқ парадигмаларнинг систем таҳлили	180
Muhammad Humayun Nadim. Afg‘oniston o‘zbeklari to‘y-marosimlarida osh leksemalari etnonimlarining lisoniy talqini	185
Юсупова Д. Мастерство использования слова	188
Sobirov M. O‘zbek tilshunosligida o‘quv lug‘atchiligi masalalari	193
Ro‘ziyev E. “Devonu lug‘ati-t-turk” asaridagi maqollarni tadqiq etishda zamonaviy yondashuvlar	196
Abdualimova G. Fe‘l nisbat kategoriyasining davrlararo va turkiy tillararo solishtirmasi	200
Shodmonaliyeva Y. Tasdiq va inkor kategoriyalarining namoyon bo‘lishi xususida	206
Xursanov M. Onomastika va urbanonimlar	209
Tursunov O. Sport leksikasida tub va o‘zlashma so‘zlar	211
O‘ralova Ch. Saida Zunnunova she‘riyatida leksik takrorlar	213
Salohiddinova N. O‘zbek diniy matnlarida qo‘llaniluvchi frazeologik birliklar	215
Tursunov J. Ta’limiy lug‘atlarning tilshunosligimizda tutgan o‘rni	217
Qayumova D. Surxondaryo o‘zbek shevalari leksikasi xususida	220
Xoliyarova Sh. Abdulla Qodiriy asarlaridagi antroponimlarning lingvopragmatik tadqiqi	

O‘zbek tili va adabiyoti o‘qitish metodikasi

Yuldasheva D. Maktab ona tili darslarining adabiyot bilan integratsiyasini ta’minlash tajribasidan (10-sinf misolida)	223
Абдуллаева Н. Интеграциялашган дарсларда ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиши	228
Sattorov Sh. O‘zligimiz timsoli bo‘lgan tilimiz ham tariximiz, ham taqdirimizdir	232
Norqulova Sh. Maktabda mumtoz adabiyotni o‘qitish muammolari	237
To‘yeva Z. Ona tili mashg‘ulotlarida ta’limiy bayondan foydalanish	239
Мустафокулов Р.Б., Темирова К.Б. Имом Ат-Термизийнинг таълимий қарашлари	242
Kattayeva F. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirishda badiiy adabiyotning o‘rni	245

Амиркулова З. Ҳикояда бадиий бўёқдорлик	247
Navruzova N. Nodira hayoti va ijodining o‘rganilishiga bir nazar	249
Siddiqova O. Vohaning oykonimika bilan bog‘liq afsonalari	253